

„Málenkij robot” - 80. A csend megtört... A „málenkij robot” kutatásának személyes aspektusai

W. MÜLLER JUDIT

Janus Pannonius Múzeum, Új- és Legújabbkori Gyűjteményi Osztály,
7621 Pécs, Felsőmalom utca 9.
e-mail: wmuller.judit@jpm.hu

Rezümé: A tanulmány középpontjában a polgári személyek szovjet kényszermunkára hurcolásának története és az ezzel kapcsolatos kutatás személyes aspektusai állnak: hogyan élték meg a „málenkij robotra” hurcoltak a fájó emlékeik felidézését, milyen tárgyakat, dokumentumokat, fotókat hoztak haza és őriztek meg lágerbéli életükből. Bemutatásra kerül röviden a GULÁG és a GUPVI lágerrendszer közötti különbség és a „málenkij robot” történetének rövid összefoglalása. Az írás különös aktualitását a szovjet kényszermunkára hurcolások kezdetének 80. évfordulója adja. A szubjektív jellegű írást eredeti lágerbéli tárgy- és dokumentumfotók gazdagítják.

Kulcsszavak: szovjet láger, kényszermunka, német származás, civil személyek, nők

*„Malenkij robot - 80. The silence was broken...
The personal aspects of „malenkij robot” research*

Summary: This study focuses on the history of civilian individuals deported to Soviet forced labor camps and the personal aspects of research related to this topic: how those deported to „Málenkij Robot” experienced recalling their painful memories, what objects, documents, and photographs they brought back and preserved from their time in the camps. The paper briefly explains the differences between the GULAG and GUPVI camp systems and provides a concise summary of the history of „Málenkij Robot.” The 80th anniversary of the beginning of Soviet forced labor deportations makes this study particularly timely. The perspective of the study is deliberately subjective, enriched with original photographs of camp objects and documents.

Keywords: Soviet labour camp, forced labour, German origin, civilians, women

Bevezetés

Azok közé tartozom, akik megörökölték nagyszüleik, szüleik keserű „málenkij robotos” hagyatékát, akik tudatalattijukban akaratlanul is hordozzák magukban a felmenőikkel történt igazságtalanságokat. Érzem és értem, hogy a „málenkij robot” néven elhíresült események és az azokat mintegy fél évszázadig övező hallgatás csendes alattomosággal mérgezte az egykori elhurcoltak és leszármazottaik életét. Azok közé tartozom, akik emlékezni és emlékeztetni akarnak, mert van mire, és van miért: 2025-ben a „málenkij robotra” hurcolások 80. évfordulója adja az írás kiemelt aktualitását.

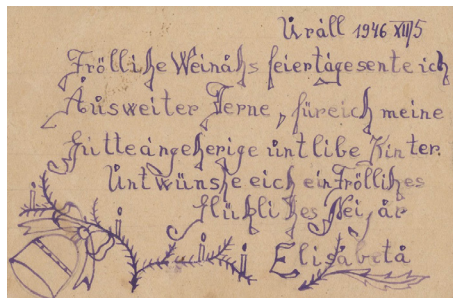
Az én családom is – éppúgy, mint minden német nemzetiségű család a Kárpát-medencében – megszenvedte azokat a megpróbáltatásokat, amelyeket a második világháború utáni, a származáson alapuló kollektív büntetés jelentett. Anyai nagyanyám közel négy évet volt kényszermunkán a Szovjetunióban, másfél évet a csecsenföldi Groznij mellett, majd az uráli Oktjabrszkij 1701-es lágerében dolgoztatták. Az édesanyám mindössze négy, a nagynéném pedig hatéves sem volt, mikor a Mamát 1944 karácsony másnapján Püspöknádasdról (ma Mecseknádasd, Baranya vm.) elhurcolták.

Apai nagyanyámat is „felvették” a jóvátételi munkára elhurcolandó civil személyek listájára, ám ő az első éjszaka – életét kockáztatva – megszökött Pécsváradról (Baranya vm.). Ezt követően, félve, hogy ismét eljönnek érte, három hónapig elő sem mert jönni a rejtekhelyéül szolgáló padlásról.

Sajnos a Mamától nem sokat tudhattam meg a vele történekekről, csak nagy általánosságban beszélt a lágerévekről: hogy sokat fáztak, éheztek és hogy fűrésztelepen is dolgoztak. Egy nagy fa esett a lábára, munkaképtelenné vált, és ezért jöhetett haza 1948-ban.

„Soha nem beszélt erről az öt évről, és nemcsak ő, mások sem. Csak annyit mondott néha, hogy a szél hidegebb, mint a hó, vagy a meleg krumpli olyan, mint a meleg ágy. És hogy a krumplit vékonyra kell hámozni, sőt még annál is vékonyabban...”¹

Egyéb fontos részletek elmaradtak, és én túl fiatal voltam még ahhoz, hogy kérdezzek, hogy mélyebben érdeklődjek. Jómagam elképzelni sem tudtam fiatalon, mi is történt ezekben az években. Egyszer, tán középiskolás koromban kérdeztem a Mamát, hogy vajon mi szépet látott abban a távoli országban, ahova az út majd egy hónapig tartott. Hosszas gondolkodás után ezt válaszolta csendesen: „Egyszer bemehettünk imádkozni egy aranykupolával fedett, csillogó templomba. Hát az tényleg szép volt.”² Később is csak nagyon ritkán láttuk nevetni...

1. Illusztráció: Schultz Istvánné, Frank Erzsébet, az anyai nagymamám fájó karácsonyi üdvözlője az uráli lágerből. Oktjabrszkij, 1701. láger, 1946 (JPM Új- és Legújabbkori Gyűjteményi Osztály)

¹ Idézet: DRAGOMÁN 2010, 327.

² Idézet: W. MÜLLER 2017, hátsó borító

A kutatás személyes aspektusai

A személyes indíttatás mellett az is motivált, hogy a több mint negyven éven át tabuként kezelt „málenkij robotról” beszélni sem lehetett nyilvánosan, még az egyetemek történelem szakán sem volt ez téma, és csak a rendszerváltás hozta meg a feloldást. A kutatásom 2006-ban indult, melyben a hangsúlyt – a levéltári kutatások, a még csekély számú szakirodalom olvasása mellett – a már oly kevés és idős túlélő felkeresésére, a visszaemlékezésekre, és főleg a lágeremből hazahozott fotók, tárgyak és dokumentumok összegyűjtésére fektettem. Az elmúlt két évtizedben több mint harminc egykori civil elhurcoltat kerestem fel, akik elmondták olykor azt is, amiről eddig még senkinek nem beszéltek, és amikre tán már nem is nagyon akartak emlékezni.

Az első beszélgetőtársam az erdősmecskesi (Baranya vm.) Rózi néni volt, akinek elhurcolásakor a négyéves kislányát kellett otthon hagynia. Hihetetlen pontossággal emlékezett a lágerbéli történésekre. Biztosan tudta, hogy 1945. február 4-én szálltak ki közel egy hónapos utazás után a Donyec-medencében, a Dnyepropetrovszk (ma Dnyipro, Ukrajna) mellett lévő lágernél, és hogy napra pontosan 1947. július 27-én ért haza a szovjet kényszermunkáról. A hazautazása napja is lejátszódott előtte újra:

„A hazautazásom napján délutános műszakban dolgoztam, a többiek már az autón ültek. Kiáltottunk nekik, várjanak, a káposztalevest még meg kell ennünk. Ilyen éhesek voltunk mindig... Vettem a piacon előtte egy kalucsnit, de azt elvették tőlem, nem hozhattam haza, pedig nagyon jó kis kalucsni volt. Hazafelé is nagyon éhezünk, meleg ételt egyszer sem kaptunk, csak kenyeret és kis halacskákat, már féltünk, hogy hazafelé még éhen halunk. Magam ekkor 48 kg voltam.”³

Majd eljutottam Vávi, Annus, Liszi, Rézi, Boris nénihez, Misi, Gyuri, Johann bácsihoz és a többiekhez. Hasonló, de mégis mind-mind más történet, sőt több mint történet: sváb sors a „Schwäbische Türkei”⁴ területéről.

Volt túlélő, aki örömmel és készségesen fogadott, örült, hogy végre – akár svábul is – beszélhet a lágeréletéről. Olyan egykori elhurcoltnál is voltam, aki előző nap elment fodrászhoz, majd a legszebb ruháját húzta fel a beszélgetésre, és jártam néninél, aki finom süteménnyel fogadott. Egy másik túlélő ötször utasított vissza, pedig nagyon fontosnak éreztem a vele való beszélgetést: 17 éves volt, mikor elhurcolták, négy évet a bánya mélyén dolgozott a Donyec-medencében. Már lemondtam róla, aztán mégis kötélnek állt, majd még háromszor is visszahívott egy kis – egész délutános – beszélgetésre azzal, hogy még eszébe jutott valami fontos, és ezt akár oroszul is el tudná mondani.

2. Illusztráció: Ezt a berliner kendőt az Erdősmecskéről 18 évesen elhurcolt Löffler Teréznek édesanyja dobta a vállára az utolsó pillanatban. A lágerben a két fő „ellenség”, az éhség és a hideg közül egyszer az előbbi győzött: a kendő felét elcserélte élelemre, de ettől a darabtól nem bírt megválni, az „otthont” jelentette számára a Donyec-medencében. (JPM Új- és Legújabbkori Gyűjteményi Osztály, fotó: Füzi István)

³ Idézet: W. MÜLLER 2009, 21.

⁴ Schwäbische Türkei - Sváb Törökország: a mai Baranya, Somogy és Tolna vármegye területe, mely egyike Magyarországon svábok által legsűrűbben lakott régióinak. Az elnevezés a török idők utáni 18. századi német (sváb) betelepítésekre utal, melynek következtében e területen több mint 200 német (sváb) település jött létre.

Olyan érintett is akadt, aki nem engedte sokáig bekapcsolni a mikrofont, először nekem kellett magamról mesélnem. Azt is megéltem, hogy minden előzetes egyeztetésünk ellenére sem akart a néni beengedni, egy órán át faggatott a kapuban, hogy ki vagyok és hogyan is bukkantam rá. Csak akkor engedett be, mikor beazonosította, hogy a nagymamámmal egy lágerben volt. Aztán a harmadik látogatásomkor elmondta, hogy éjjel nem tudott aludni, végig a lágerbéli események jártak a fejében. Összeszámolta, hogy a faluból elhurcolt 138 főből már csak négyen élnek (2008), és közben olyan emlékek tolultak fel benne, amelyekről már rég megfeledkezett.

Az általam felkutatott több mint harminc „málenkij robotos” közül ma mindössze egy fő él már csak, a 95. évében jár: Kati néni 14 (!) évesen hurcolták el Nagypallról (Baranya vm.) édesanyjával együtt. Édesanyja jelenléte biztonságot jelentett neki, hisz ő inkább lemondott az ételéről, inkább többet dolgozott, csakhogy lányát védje, kímélje. Édesanyjával együtt a donyec-medencei Vorosilovgrad (ma Luhanszk) 125/1216 sz. lágerben voltak, a Sachta Vojkova bányában dolgoztak. 1947 őszén a svábokat „hazaszállító” vonat nem a hazájukba, hanem egyenesen a romokban heverő Németországba vitte őket. Kati néni és édesanyja a szovjet zónába, Tübingiába kerültek, itt egy gazdaságban dolgoztak fél éven keresztül. Az összegyűjtött kis pénzüket a hazaútra költötték: vonattal, gyalog, lovaskocsival három hét alatt visszaszöktek Magyarországra.

Beszéltek nekem az elhurcoltak elképzelhetetlen szenvedésekről, az iszonyú első évről, az ismeretlen felé vezető „halálútról”, az éhezésről, a borzalmas munkakörülményekről, a csontig hatoló hidegről, betegségekről, halálról. Beszéltek a kínzó honvágyról, a kiszolgáltatottságukról, emberi aljasságokról, erőszakról, sírásról, kilátástalanságról. De beszéltek arról is, hogy volt „lágerboldogság” is, mert túl akartak élni. Beszéltek az ott élő emberek szegénységéről, és arról is, hogy ennek ellenére sem hagyták őket éhen halni: koldulni jártak élelemért, és mindig kaptak valamit tőlük, ezért a mai napig hálások nekik.

3. Illusztráció: Kényszermunkára hurcolt püspöknádasdi lányok, asszonyok a kaukázusi Groznijban (Stari Promislav vagy Andrewski láger). A szép bársonyfüggönyös, angyalkás háttér a szovjet propaganda része volt. A vezetéknevek is önmagukért beszélnek: Arnold, Gradwohl, Keszler, Müller, Breitenbach, Keller, Schraub, Reisz, 1946 (JPM Új- és Legújabbkori Gyűjteményi Osztály)

Az elhurcoltak, legyen bármi is a jövő, nyomot akartak hagyni maguk után az utókor számára is: megőrizték a lágerben közösen írt imáikat, énekeiket magyar és német (sváb) nyelven is, amelyekben Istentől kérik a szabadulást. Lefotóztatták a prics-cseiket, halott barátnőik sírját, lefényképezkedtek a mindennapos ruházatukként használt pufajkáikban, otthoni viseletükből átszabott ruháikban, a propaganda-fotókra jellemző díszes hátterek (szép tájak, angyalkák, görög oszlopok, virágcsokrok stb.) előtt mosolyt erőltettek arcukra. Méltóság és tartás árad ezekből a képekből, ám a tekintetek nem hazudhatnak: kettétört sorsok, elrabolt fiatalság, kínzó honvágy és főleg a bizonytalanság: vajon túlélilek-e, vajon viszontláthatják-e otthoni szeretteiket?

Elképesztő kitartással keresték a túlélés esélyét, hiszen élni kellett, és ehhez – bármily lehetetlennek is tűnik – megtalálták az életben tartó apró örömöket, hisz másnap újra felkelt a nap, az életnek mennie kellett tovább: közös pénzen harmonikát vettek, hegedűt készítettek, így csendültek fel a lágerben az otthoni dallamok. Kevés szabadidejükben, a fáradtságtól sokszor elcsigázva, de otthoni dalokat énekeltek, emlékkönyveket, verseket írtak, rajzoltak, festettek, színjátszóköroket alakítottak, egyszóval: élni akartak! Barátságok és szerelmek is szövődtek, sokan ott találták meg későbbi házastársukat is. Tudat alatt is követték a tíz évet a GULÁG-on töltött Placid atya második túlélési szabályát:

„A második szabály szerint a szenvedést nem kell keresni, mert jön az magától. Fontos viszont keresnünk, észrevennünk az élet apró örömeit!”⁵

Egy elhurcolt visszaemlékezésében elmondta, hogy volt lágerben egy „kulturterem”, ott jöttek össze vasárnaponként. Beszélgettek, zenéltek, énekeltek, néha még táncoltak is. Politikai oktatást is tartottak nekik vasárnap délutánonként, a kommunista eszméket ismertették velük.⁶

A kutató- és gyűjtőmunkám során fiókokból, szekrényekből, padlásokról kerültek elő néha a lágerbéli tárgyak, de gyakran a mindennapok részévé is váltak: a konzervdobozból készült pohárban gombok, a hazatéréshez szükséges ládában vetőmagok vagy szerszámok voltak, a láger közelében lévő piacon vásárolt takaró vasalóruhaként, a bányában használt pufajka pedig disznóvágáskor öltözetként szolgált.

4. Illusztráció: Az Urálból (Oktjabrszkij, 1701.sz.láger) hazahozott bőröndben Pálfi Borbála (később Elblinger István-né) otthoni vetőmagot tartott, a Groznijban - a csekély fizetéséből vásárolt - takarója pedig vasalóruhája volt. (JPM Új- és Legújabbkori Gyűjteményi Osztály, fotó: Füzi István)

⁵ Idézet: dr. Torgyán Atilla: Placid atya – A túlélés négy szabálya, <https://www.keresztenyifilmek.hu/placid-nya-a-tuleles-negy-szabalya-102> (Letöltés dátuma: 2017. 05. 02.)

⁶ W. MÜLLER 2019, 46–54.

Mementók mindezek a lágerbéli tárgyak, fotók és dokumentumok, melyek arra is figyelmeztetnek, hogy soha, sehol és senkivel ne történhessenek meg a 80 évvel ezelőttihez hasonló események.

A 80. évforduló margójára: Csak egy kis munka... Történeti összefoglaló a „málenkij robotról”

1944 végén a második világháború a végéhez közeledett, az emberiség történetének addigi legnagyobb katasztrófája a fegyverszüneti egyezményekkel azonban korántsem zárult le. A rég áhitott béke helyett milliók számára az igazi megpróbáltatások csak ekkor kezdődtek, pedig ezen áldozatok nagy része fegyvert sohasem fogott. A katonák és hadifoglyok mellett civilek: idősek, nők, ifjak és gyerekek százezrei veszítették el otthonukat, vagyonukat, szabadságukat és sokan életüket is az elkövetkező zavaros években.

A hadiesemények során fogságba esett katonák mellett civilek százezreit is jóvátételi munkára vitték a Szovjetunióba, mégpedig nagyrészt a német, emellett az elcsatolt területeken – a német mellett – kimondottan a magyar származásuk miatt. Ahogy a téma egyik első kutatója, a pécsi főlevéltáros és történész, Dr. Füzes Miklós fogalmazott, „modern ragszolgaságra” ítélték őket.⁷

A köztudatban a szovjet munkatáborok Alexander Szolzsenyicin *A Gulag szigetcsoport* c. megrázó erejű dokumentumregénye nyomán egységesen GULAG-ként váltak ismertté (GULAG – Glavnoje Upravlenyje Iszpravityelno-trudovih Lagerej - Javítómunka-táborok Főigazgatósága), ez azonban igencsak leegyszerűsíti a valóságot. Nézzük meg kicsit közelebbről, hogyan is működött a szovjet lágerrendszer!

A tömegesen elhurcolt személyek, akár hadifoglyokként, akár civil elhurcoltaként kerültek fogságba, minden esetben az úgynevezett GUPVI (Glávnoje Upravlenyje Vojennoplennih i Internyirovannih - Hadifogoly- és Internálótáborok Igazgatósága) táborokba kerültek, vagyis a Hadifogoly- és Internáltügyi Főcsoportfőnökség felügyelete alatt működő lágerekbe. Ezek a lágerek is az NKVD (Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel), vagyis a Belügyi Népbiztosság felügyelete alá tartoztak, akár csak a GULAG-lágerek, mégis jelentős különbség volt e két lágerrendszer között.

A legfontosabb különbség a lágerlakók odakerülése között volt. A GUPVI-lágerek lakóit – akiről ez az írás is szól – tömegesen, bírósági ítélet nélkül hurcolták el, lényegtelennek tartva azok személyes kilétét, szinte csak két dolgot szem előtt tartva: azt, hogy a tervezett hadifogoly-, ill. munkaerőlétszám meglegyen, és azt, hogy egy adott társadalmi, nemzetiségi vagy etnikai csoportot úgymond „izoláljanak”, azaz lágerekbe zárjanak. Így elhurcolásuk, amely kimondottan a német és magyar nemzetiségűekre vonatkozott, a politikailag kitervelt etnikai tisztogatás eszköze is lett.

A GULAG-lágerek lakóit viszont egyenként, személyre szólóan, nagyrészt politikai, ill. köztörvényes okokból, többnyire koholt vádakra alapozott ítéletek nyomán hurcolták el a büntetőlágerekbe, és ők elsősorban szovjet állampolgárok voltak.

További lényeges különbség a lágerek Szovjetunióon belüli elhelyezkedése között volt. Míg a GUPVI-lágerek túlnyomó többsége a birodalom európai részén,

---

⁷ FÜZES 1990.

Érzékletesen fejezi ki ezt az a hírhedt kijelentés, mely az egyik, a „málenkij robotosokat” összegyűjtő szovjet őrnagytól származik: „*Ha csak egy csepp német vér folyik az ereiben, német!*”¹⁰

A szovjet Államvédelmi Hatóság (ÁVB) 1944. december 16-án hozta meg a hírhedt 7161. számú határozatát, amely többek között az alábbiakat rendelte el:

„1. A Szovjetunióba történő munkára irányítás céljából mozgósítani és internálni kell Románia, Jugoszlávia, Magyarország, Bulgária és Csehszlovákia Vörös Hadseereg által felszabadított területén tartózkodó valamennyi munkaképes németet – a 17 és 45 év közötti férfiakat és a 18 és 30 év közötti nőket. Le kell rögzíteni, hogy a mozgósítás mind a német és a magyar állampolgárságú, mind pedig a román, jugoszláv, bolgár és csehszlovák állampolgárságú németekre vonatkozik...

4. Engedélyezni kell az elszállítandó németek számára, hogy magukkal vihessenek meleg ruházatot, tartalék fehérneműt, ágyneműt, edényeket személyes használatra, és élelmiszert...

6. Valamennyi németet a donyeci szénbányászat és a Dél vaskohászatának helyreállítási munkálataira kell irányítani...”

*Az Állami Védelmi Bizottság Elnöke, J. Sztálin*¹¹

Ezt követte a határozat végrehajtási utasítása, a szigorúan titkos 0060-as parancs, melyben a listákon szereplőket azzal fenyegették meg, ha nem jelennek meg a gyűjtőhelyen, vagy szökni próbálnak, a családjukon állnak bosszút, és a szüleiket, testvéreiket viszik el.

Többször előfordult az is, hogy színmagyar településekről találomra hurcoltak el civil lakosokat, mivel a szovjet parancsnokoknak a kvótát, a parancsot, vagyis az előre meghatározott létszámú kényszermunkást produkálniuk kellett. „*A magyar-orosz határon ki kellett szállnunk, ott pont volt egy asszony egy kisgyerekkel, aki vizet vitt volna. A ruszki épp megint megszámlolt bennünket, számolni nem nagyon tudtak, ezért ezt nagyon sokszor csinálták. Valahogy nem volt meg a negyvenes létszám, ami kellett volna egy vagonban. Akkor átment a kúthoz a ruszki, és csak úgy elkapta, és elhozta azt az asszonyt. A gyerek sírt, ordított, de hiába, az asszonynak, ahogy volt, el kellett velünk jönnie. És a kisgyerek csak úgy ottmaradt. Hát, ez bizony így volt.*”¹²

A német nemzetiségűek „hivatalos” elhurcolásának ürügyén tulajdonképpen bárkit elvihettek, ráfogván, hogy német származású. Volt arra példa, hogy összeírtatták a község jegyzőjével azokat, akiknek a neve „r” betűre végződik, pl. Bodnár, Molnár, Pintér, Huszár, és azokat vitték el német nemzetiségűként, mondván, hogy Hitler neve is „r”-rel végződik.¹³

Kimondani is szörnyű, de mint a fenti példák is bizonyítják, aki akkor rosszkor, rossz helyen volt, az könnyen „málenkij robotra” jutott. Hasonló eseményekről panaszkodik maga Révai József, a kommunista párt egyik vezetője az akkor még a Szovjetunióban, Moszkvában lévő Rákosinak az 1945. július 7-i levelében: „*A munkabíró német lakosság elszállítására vonatkozó akció sajnos nem járt azzal a hatással, amivel kellett volna járnia (...) Ha nem volt elég német, vittek magyarokat. Vittek olyanokat, akik egy szót sem tudnak németül, bebizonyítottan antifasiszták, ültek, internálva voltak, mindegy: vitték őket (...) Az eredmény: pánik a magyarok között is, még a tisztességes, hozzánk közel álló elemek is (mint pl. Sántha alelnök,*

---

¹⁰ Idézet: BOGNÁR 2016, 5.

¹¹ Idézet: VIDA 2005, 65–67.

¹² Idézet: W. MÜLLER 2009, 14.

¹³ BOGNÁR 2009, 43.

sőt maga Erdei is) megvadultak, arról beszélnek, hogy ez ugyanaz, mint amit Hitler csinált a zsidókkal...”¹⁴

A deportálások nemzetiszocialista és szovjet módszereinek hasonlóságáról így ír Dr. Füzes Miklós: „Mindkét oldalon begyűjtés, vagonírozás, táborok, munkára kötelezés és végül népirtás jelentkezik. Utóbbinak csak az eszközei mások. Amott az éheztetés mellett iparszerű tömegmészárlás érvényesült, emitt a kényes munkát a természettel végeztették el.”¹⁵

Magyar Népióléti Minisztérium Hadifoglygondozó Kirendeltsége Debrecen

40190.../194... szám. Sorszám: 51003

Igazolvány
hadifogságból hazatért részére.

A hazatért neve: *Schelltor Jánosné Frank Erzsébet (név)*

Anyja neve: *Gungl Erzsébet* állampolgársága: *magyar*

Születési helye: *Kispók-meződ* szül. év, hónap, nap: *1918. december 23.*

Családi állapota: *férfja* foglalkozása: *házi tartás*

Elhagyott hazai lakóhelye: *Kispók-meződ*

Nevezett, aki mint katonai — kiegészítő munkaszolgálatos — levénte — *polgári személy* hadifogságban volt: *(Baranya) Kispók-meződ* — utca ..... szám alatti lakóhelyére útbaindított: *Debrecen* 1941. július 25. .... hó .....-án.

P. *[Stempel: MAGYAR NÉPIÓLÉTI MINISZTERIUM HADIFOGLYGONDIZÓ KIRENDELTSÉGE DEBRECEN]* a kirendeltség vezetője.

Megjegyzés: A hazatérő külön díjmentes utazási igazolványt kapott, ezért ez az igazolvány utazásra nem jogosít.

[Stempel: BARANYA MEGYEI KÖZVELELMES IRODA] Fővárosi Nyomda Rt.

[Kézi írás: Gyulyos Erzsébet]

6. Illusztráció: Igazolás hadifogságból hazatérő polgári személy részére. Mint látjuk, civil személy számára állították ki a hadifogly-igazolást. (JPM Új- és Legújabbkori Gyűjteményi Osztály)

A fogságba vetett civil, polgári személyeket „hadifoglyokként” hurcolták el a szovjet szervek. A hazaszállításánál meg főleg nem történt már semmiféle elkülönítés a hadifoglyok és a civil internáltak között, egységesen, mint hadifogly-szállítmányok érkeztek haza, és a kiállított dokumentumok is „polgári személyek hadifogságáról” adtak ki igazolást. Így pl. „az 1949-ben hazaérkezettek 77,3 %-a, 3907 fő volt civil, köztük 1234 nő és 59 három év alatti gyermek volt. Az 59 gyermekből 47 a lágerben született csecsemő volt, akik szintén ún. „hadifogságból” tértek haza.”¹⁶

Baranya vármegye sok településén – elképesztő aljassággal – éppen 1944 karácsony másnapján gyűjtötték össze és indították útnak a pécsi gyűjtőhelyre, az egykori Lakits-laktanyába a listákon szereplőket. Innen 1945 január első napjaiban indultak el a marhavagonok az ismeretlen felé: „December 26-án, karácsony másnapján kellett gyülekeznünk, úgy hajtottak bennünket a partizánok végig a hóban. Vihettünk magunkkal egy pár cipőt, kétnapi ennivalót, pokrócot. Hát mi mindent le-

¹⁴ Idézet: BOGNÁR – W. MÜLLER 2017, 47.

¹⁵ Idézet: BOGNÁR 2016, 6.

¹⁶ BOGNÁR – W. MÜLLER 2017, 120.

het még elvinni egy batyuban? Azt mondták, Pécsre megyünk két hétre, repülőtéri munkára (...) Amíg a hazánkban voltunk, mindig reménykedtünk, hogy nem visznek át minket a határon. Nem akartuk elhinni, hogy az édesanyákat a gyerekektől el lehet így szakítani. Igen, aztán ott voltunk az idegen országban, sírtunk minden nap, csak haza tudtam gondolni, hogy mi van az én kislánnyommal...¹⁷

Az elhurcoltakról sajnos nincsenek megbízhatóan pontos statisztikai számok, helyenként igen eltérő adatokkal rendelkezünk. A rendelkezésre álló adatok alapján mintegy 700 ezer magyar hadifogoly volt szovjet fogságban, ebből csak 330–380 ezren tértek haza. Emellett az akkori, történelmi Magyarország területéről további 250–300 ezer ártatlan, civil asszonyt, férfit, sőt tizenéves fiút és lányt szállítottak el „jóvátételi” kényszermunkára, közülük 65–100 ezren soha sem térhettek vissza szeretteikhez. Többségüket hadifogolylétszám-kiegészítésként, de mintegy 130 ezer embert – körülbelül fele-fele arányban – kimondottan a német, vagy az elcsatolt területekről (Kárpátalja, Erdély, Felvidék, Délvidék) a német mellett – etnikai tisztogatás céljának megfelelően – a magyar származásuk miatt deportáltak.¹⁸

Az elhurcoltak számunkra felfoghatatlan nehéz munkakörülmények között dolgoztak a Donyec-medence szénbányáiban, az Urál iparvidékén, olajkitermelésen, építkezéseken, olajvezetékeknél, kolhozokban, fakitermeléseken stb. A nőknek pedig éppoly nehéz fizikai munkát kellett végezni, mint a férfiaknak.

7. Illusztráció: Árvai (Albrecht) János kényszermunkás hagyatéka az uráli Nyizsnj Tagilból. A dohányzás nagy úr volt a lágerben, a férfiak sokszor a kenyerüket is elcserélték a cigarettáért. A cigarettatartóban hazahozott 3 darab mahorkás cigarettát azonban sosem szívta el... (JPM Új- és Legújabbkori Gyűjteményi Osztály, fotó: Füzi István)

¹⁷ Idézet: W. MÜLLER 2016, 48.

¹⁸ BOGNÁR – W. MÜLLER 2017, 22.

Főleg az első év volt az internáltak számára kibíratatlan, a halálozási arány is ekkor volt a legmagasabb. Olyan elképzelhetetlen fizikai és lelki szenvedéseknek, megaláztatásoknak voltak kitéve, amit a „szerencsés” túlélők csak az otthonról hozott tartás, lelkiere és vallásos hitük segítségével bírtak ki. „A szibériai hidegben sokszor $-40\text{ }^{\circ}\text{C}$ is volt. Első munkánk az volt, hogy a bombagödröket feltöltsük földdel. Napi 30-50 dkg nedves-ragacsos fekete, téglakenyeret kaptunk, és egyszer vagy kétszer híg, meleg káposzta-, bab-, borsó- vagy marharépa-levest, ill. búza-, esetleg zabkását. A szállásunk egy laktanyában volt, ez körös-körül volt bombázva, nagy lyukak, gödrök voltak mindenhol. Egy ablak sem volt azon már. Deszkából összeszögelt ágyakon aludtunk a saját ruháinkon. Egy szobában negyvenen voltunk. A tetvek és poloskák majd megették bennünket, iszonyú szenvedés volt”¹⁹

Azok, akik túlélték az iszonyú utazást, valamint az első rettenetes évet és telet a szovjet lágerben, már jobb eséllyel bízhattak a hazatérésben, hiszen a harmadik évtől a körülmények is kissé javultak: jobbak lettek a munkakörülmények, a lágerbéli ellátás is javult valamivel. Levelet írhattak haza, és postát kaphattak otthonról, kijárhattak a környező faluba a kis keresetükből élelmet venni, hisz ekkor már aprócska pénzt is kaptak az irdatlan nehéz munkájukért. Szabadidejükben eladható tárgyakat készítettek, amit a helybéliekkel cseréltek el mindenféle élelemre. Ettől kezdve jóval nagyobb esély volt a túlélésre, de még így is elmondható, hogy az elhurcoltak több mint egyharmada, mintegy százezer, a történelmi Magyarországról elhurcolt ember soha többé nem térhetett vissza szeretteihez.

8. Illusztráció: Dr. Mesterházy Jánosné, Frank Irént Csikóstöttösről hurcolták el a Donyec-medencébe, 5 évet töltött bányamunkán. Halála után a szekrénye mélyéről került elő a „málenkij robotos” hagyatéka, többek közt a hazafelé vezető úton, 1949-ben íródott jegyzetfüzete, egy darab kenyér és a hazajövelekor Debrecenben kapott üdvözlő kendő. (JPM Új- és Legújabbkori Gyűjteményi Osztály, fotó: Füzi István)

¹⁹ Idézet: W. MÜLLER 2009, 26.

Az igazsághoz tartozik az is, hogy az elhurcoltak körül élő oroszok, ukránok helyzete sem volt sokkal jobb a lágerbéliekénél. A túlélők visszaemlékezéseikben a következőképp beszéltek és írtak az ottaniakról: „Akármilyen szegények is voltak az ottani oroszok vagy ukránok, valamit mindig adtak. Kaptunk egy kis tejet, levest, néha csurjeket (fánkot), egy-egy krumplit. Hálásan emlékszem vissza az egyszerű orosz emberekre, akik gyakran ételt adtak nekünk...”²⁰

Ezeket a történéseket aztán mély hallgatás övezete: a „málenkij robot” több mint 40 évig, egészen a rendszerváltásig, az 1980-as évek végéig tabutéma volt. Még 1990 után is a kevés, még életben lévő túlélő alig, vagy egyáltalán nem mert, nem akart szenvedéseiről beszélni, hiszen amikor őket hivatalosan, mint hadifoglyokat elengedték, „útravalóul” a megfélemlítés, a titoktartás, a „soha, sehol, senkinek” parancsát kapták. A túlélők testileg-lelkileg megtörve érkeztek haza, magukban hordozva a félelmet. Megbélyegzetten, másodrangú állampolgárokként kellett tovább élniük mindennapjaikat. A kevés, otthonról a légerekbe érkezett levelekből morzsákban értesültek arról, hogy sok sváb családot közben (1946 és 1948 között) kitelepítettek Németországba, az otthon maradottaktól elvették mindenüket: földjeiket, állataikat, házaikat, és hogy azokban már mások, a Felvidékről, Erdélyből vagy az Alföldről a falujukba telepített idegenek laknak. Egyszerűen nem is értették, elképzelni sem tudták, hogy hogyan lehetséges mindez, ezért nem is hitték el. A „szerencsés” túlélők azonban hazaérve megtapasztalták mindezt, majd következtek a hallgatás és elhallgatás évei, de ez már egy másik írás témája lehet.

9. Illusztráció: Végző nyughely egy meddőhányó árnyékában. A Donyec-medencében ez a temető őrzi a Horlovka közelében elhunyt magyar és német kényszermunkások az örök álmát.

Vajon megvan-e még ez az emlékhely? (fotó: W. Müller Judit, 2009)

---

²⁰ BOGNÁR – W. MÜLLER 2017, 135.

Köszönetet mondok végül – mint minden írásomban – itt is mindazoknak, akik megosztották velem, velünk „málenkij robotos” múltjukat, átadták nekünk életük egy darabját. Köszönet azért, hogy senki nem számonkérte a múltat, hogy senki nem a régi sebek feltépését, hanem a sokáig elhallgatott emlékek talán jóleső feltörését érezte. A csend megtört.

Zárszó helyett

„A nagy kérdés nem is a visszatérés, hanem az emlékezet: az, hogy miként és hogyan lehet erre az egésze emlékezni, hogyan lehet beszélni róla, és megérteni a pontos részletekből kiindulva: attól kezdve, hogy miként folyik ki a száj szélén a mohón beletömött sárga homok, és milyen fájdalmas boldogság sebes kézzel a krumplit kikaparni a száraz földből, azon át, hogy miképpen változik meg a könnyek útja az arcon a lapátolás ütemes mozdulataitól, és milyen mozdulattal veszik kezükbe az asszonyok a tetvetlenítéskor levágott copfjukat, egészen addig, hogy mi módon lehet eljutni az éhségangyal láthatatlan arcáig. Hogyan lehet mindent úgy megjegyezni, hogy később mégis túl lehessen jutni rajta. Hogyan lehet egyszerre átélni és túlélni.”²¹

Irodalomjegyzék

- BOGNÁR Z.** 2009: Málenkij robot. „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...”
- Német és magyar polgári lakosok deportálása. Pécs, 2009.
- BOGNÁR Z.** 2016: Előszó. In: Oroszné, Stumpf É. (2016): Jóvá tették azt, amit el sem követtek... A szerencsi gyűjtőtáborból donbászi kényszermunkára. Szerencs, 2016. 5–7.
- BOGNÁR Z. – W. MÜLLER J.** 2017: A 0060-as parancs. Pécs, 2017.
- BOGNÁR Z.** 2017: A (hadi)fogolykérdés jelentősége Magyarországon a második világháború után. Budapest, 2017.
- DRAGOMÁN GY.** 2010: Beszéd és hallgatás. In: Herta Müller: Lélegzethinta, Budapest, 2010. 323–331.
- DUPKA GY.** 2012: Hova tűnt a sok virág... Történelmi szociográfia; Bevezető helyett. Ungvár-Budapest, 2012. 7–10.
- FÜZES M.** 1990: Modern rabszolgaság – Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáboráiban - 1945–1949. Budapest, 1990.
- MÁRKUS B.** 2011: „Messze voltam éi fogságba, nagy Oroszországba...” Magyarországi németek szovjet kényszermunkán 1944/45-1949; „Málenkij robot” interjúkötet. Pécs, 2011. 9–14.

²¹ Idézet: DRAGOMÁN 2009, 330.

- VIDA I.* (szerk.) 2005: Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október – 1948. június. Dokumentumok. Budapest, 2005.
- W. MÜLLER J.* 2009: Több mint élettörténetek. Sorsok. A magyarországi némettség kollektív büntetése. Pécs, 2009.
- W. MÜLLER J.* 2016: Idegen ég alatt - Oroszföldön meggyötörve. Unter fremdem Himmel – Gemartert in Russland. Pécs, 2016.
- W. MÜLLER J.* 2017: Oroszföldön meggyötörve – Aranyló hagymakupolák vigaszában. Pécs, 2017.
- W. MÜLLER J.* 2019: "Kik elhervadtak nagy Oroszországban... - Verwelkt in großen Russland..." Pécs, 2019.